

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
İQTİSADİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

VƏLİZADƏ İLQAR MAQSUD oğlu

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNZİBATİ-RAYON
BÖLGÜSÜNÜN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ
İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASI**

İxtisas - 5308.01 - ümumi iqtisadiyyat

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilib.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü, i.e.d.
Əli Xudu oğlu Nuriyev

Rəsmi opponentlər: i.e.d., prof. **Elşad Yaqub oğlu Məmmədov**
i.f.d. dosent **Arzu Alim qızı Hüseyn**

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası**

Müdafiə 30 mart 2018-ci ildə saat 14.00-da AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdindəki D.01.181 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1143, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 115.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat: 28 fevral 2018-ci ildə göndərilmişdir.

**D.01.181 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, iqtisad üzrə**

S.T.Şıxəliyeva

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqatın aktualığı. Müasir dövlətçilikdə inzibati-ərazi bölgüsü onun simasına çox güclü təsir edən amillərdən biridir. Burada siyasi qüvvələrin gələcəkdə ərazi quruluşu ilə sıx əlaqəli olduğunu, təsərrüfatın paylaşdırılmasını və bir çox ictimai təsirləri nəzərə alsaq, onda istehsalın və digər sahələrin inkişafına, habelə insanların yaşam tərzinə, digər məsələlərə bu təsirin heç də az olmadığı bəlli olar. Buna baxmayaraq, indiki dövrü, həmçinin dövlət idarəçiliyinin digər mexanizmlərini nəzərə alsaq, inzibati-ərazi bölgüsünün bir daha nəzərdən keçirilməsi və yeni tələblərə uyğunlaşdırılması zərurəti ortaya çıxır. Azərbaycan Respublikasında əsas inzibati vahid rayon sayılır və bu gün mövcud olan inzibati-rayon bölgüsü (İRB) ötən əsrin 30-cu illərində formalaşmışdır. İRB-ni formalaşdırmaqda əsas məqsəd o dövrdə dövlət plan tapşırıqlarının respublika üzrə yerinə yetirilməsinin inzibati idarəetmə sistemi ilə həllinə nail olmaq idi. Bununla yanaşı, müstəqilliyin bərpasından sonra regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi, inzibati vahidlərin iqtisadi müstəqilliyinin yüksəldilməsi səbəblərindən, bu gün inzibati rayon bölgüsü kifayət qədər islahatların keçirilməsini gündəmə gətirir.

Bütün bunlarla bərabər, biz hesab edirik ki, indiki islahatlar müvafiq elmi əsaslara söykənməlidir. Halbuki təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə atılan addımlar heç də həmin səviyyədə deyil. Belə bir tədqiqatı təklif etməklə, biz inzibati-bölgü probleminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və onun iqtisadi səmərəliliyinin artmasına ümid edirik.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Problemin elmi yollarla öyrənilməsi məsələsinə gəlinə, qeyd etmək lazımdır ki, inzibati-ərazi bölgüsünün (İƏB) funksiyaları və təkmilləşdirilməsi zamanı çağdaş dünyamızda əsasən iqtisadiyyat, iqtisadi-siyasi coğrafiya, dövlət hüququ və ona yaxın elmi istiqamətlərə diqqət yetirilir. Son vaxtlar yerli özünüidarəetmə institutlarının inzibati-ərazi sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Avropa Şurası və Avropa İttifaqının elmi-tədqiqat institutları və laboratoriyalarında geniş işlər aparılır. Keçmiş Sovet İttifaqında belə tədqiqatların inkişafı sahəsində N.N.Baranski,

V.A.Kolosov, N.S.Mironenko, A.Y.Maşbits və digər alimlər sovet elmində bu işin təməlini qoyublar.

Mövzu ilə bağlı dərc olunan məqalə və publisistik qeydlərdə inzibati-ərazi bölgüsünün formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin mahiyyəti və araşdırılması məsələləri təhlil olunub. Özü də tədqiqatçılar araşdırmalarında təkcə keçmiş Sovet İttifaqı, yaxud digər sosialist düşürgələrinin deyil, həm də kapitalist və inkişaf edən ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsinə geniş yer ayırıblar. İÖB dəyişikliklərinə nəzər saldıqda, onun kiçildilməsinə daha çox üstünlük verildiyi üzə çıxır.

Belə tədqiqatlar arasında V.A.Kolosovun 1988-ci ildə Moskvada nəşr olunan “Siyasi coğrafiya: problemlər və metodlar” əsərini xüsusilə dəyərləndirmək lazımdır. Çünki müəllif sözügedən kitabda İÖB-in formalaşdırılmasında bütün müasir baxışların öyrənilməsi təcrübəsini əhatə edə bilib.

Azərbaycanda Asəf Nadirov, Tapdıq Həsənov, Əli Nuriyev kimi alimlər öz əsərlərində bizi maraqlandıran bu mövzuya toxunublar və onlar inzibati-ərazi bölgüsünün formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı problem məsələlərin öyrənilməsinə böyük elmi töhfələrini veriblər. Xüsusilə Əli Nuriyev Sovet İttifaqı dövründə bu mövzuda doktorluq dissertasiyası müdafiə edən axırıncı alim olub. Onun 1992-ci il Bakıda çap olunan “Azərbaycan Respublikasında böhrandan çıxmaq üçün prinsiplial məsələlər” adlı elmi işində inzibati rayon bölgüsünün (İRB) kiçik hissələrə yox, daha böyük vahidlərlə əvəzlənməsi təklif olunurdu. Bundan əlavə, müəllif yeni şəhərlərin mərkəzləşdirilmiş şəkildə tabeçiliyə verilməsi və bununla da onların bazasında regional sənaye inkişafının sürətləndirilməsini nəzərdə tuturdu. Belə tədqiqatlara ölkəmizdə müxtəlif dövrlərdə iqtisadçı alimlər, coğrafiyaçılar, hüquqşünaslar və siyasətçilər öz prizmalarından rəy verdiklərindən, onların böyük əksəriyyəti inzibati rayon bölgüsünün islahatları zamanı problemlərə ancaq epizodik yanaşmaları ilə yadda qalıblar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Təklif olunan işin **məqsəd və vəzifələrinə** inzibati-rayon bölgüsündə islahatlara yeni elmi yanaşma zamanı həm də dünyada toplanmış və onun ölkəmizə adaptasiya olunan yeni çaralarının Azərbaycan şəraitində iqtisadi səmərəliliyini artırmaq məsələləri daxildir. Bu mənada əsas **məqsəd** keyfiyyətə inzibati-rayon bölgüsünün daha səmərəli və iqtisadi cəhətdən yeni modelini təqdim etməkdir. Tədqiqatın **vəzifələrinə** gəlincə isə, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi, onların təşkilində ərazi idarəetmə sisteminin iqtisadi səmərəliliyinin, inzibati-rayon bölgüsünün

təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin regional sosial-iqtisadi siyasətlə əlaqələrinin, həmçinin yerli özünüidarətmə orqanlarının inzibati vəzidlərdə iqtisadi müstəqilliyinin yüksəldilməsinin öyrənilməsidir.

Bütün bunların tədqiq və müqayisə edərək, biz ölkəmizdə İÖB-in müsbət və mənfi tərəflərinin aspektlərinə tənqidi yanaşmağı qarşımıza məqsəd qoyduq. Bunun ardınca onun təkmilləşdirilməsi konsepsiyasını əsaslandırmağa çalışacağıq.

Təklif olunan **tədqiqatın obyekt**i mövcud inzibati-rayon bölgüsünün çərçivəsidir. Eyni zamanda tədqiqatın predmetinə ölkəmizin iqtisadi şərtlər daxilində ərazi bölgüsünün təkmilləşdirilməsi və regional bazarın formalaşdırılması prosesi daxildir.

İÖB islahatları zamanı irəli sürülən vəzifələr öz çətinliyi və vacibliyinə görə heç də iqtisadi və siyasi islahatlardan geri qalmır. Bəzən bu islahatları hətta paralel aparırlar. Ona görə də **tədqiqatın metodlarının** praktikada tətbiq edilməsi çox mühüm amildir. Təklif olunan işdə Azərbaycanda inzibati-rayon bölgüsü islahatlarının araşdırılması, dünya təcrübəsində inzibati-ərazi bölgüsünün təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müqayisəli metodlara daha çox yer verilib. İnzibati bölgünün funksional səmərəliliyinin öyrənilməsi zamanı təhlil etmə və sintez metodundan istifadə olunub. Bu işə tədqiqatın şərti olaraq iki yerə bölünməsinə təmin edir: tərkibinə görə inzibati rayonlar və əsasən bələdiyyələrin yeni şərtlər daxilində xüsusiyyətləri, onların funksiyalarının qiymətləndirilməsi və daha sonra əldə olunan məlumatları yeni modeldə birləşdirərək sintez etmək.

İqtisadiyyat və regional bazarların iqtisadi cəhətdən formalaşdırılmasının hərtərəfli təhlilindən sonra biz bu qənaətə gəldik ki, məsələnin həllində inzibati-ərazi bölgü islahatlarının aparılması çox vacibdir. Bunun üçün işə deduktiv metodlardan istifadə etmək olar.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfə olaraq respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatların prizmasından inzibati-rayon bölgüsünün islahatların elmi əsasları müəyyən olunub və yerli inzibati strukturlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları təklif olunur.

Belə ki:

- inzibati-rayon bölgüsünün iqtisadi səmərəliliyini təmin edən mexanizmləri müəyyən olunub;

- inzibati rayonların iqtisadi potensialının inkişafı baxımından yerli özünüidarətmə orqanlarının rolu açıqlanıb;

- inzibati bölgələrin iqtisadi potensialının artırılması prosesinə innovativ idarəetmə üsullarının təsiri qiymətləndirilmişdir;

- inzibati rayonların ərazilərin genişləndirilməsi və onların məhsuldarlıq potensialının artırılması prosesi arasındakı səbəb və nəticə əlaqələri aşkara çıxarılmışdır;

- İlk dəfədir ki, inzibati rayonlaşmasına dair "bölgənin maliyyə və büdcədən kənar sərbəsliyi" termini tətbiq edilir və onun müəyyənləşdirilməsi üçün təkliflər təklif olunur.

Çoxlu sayda mənbələrə istinad olunması tədqiqatın etibarlılığını təmin edir və müəyyən nəticələr çıxarmaq üçün əsaslar yaradır. Bu mənada müdafiəyə çıxarılan **əsas müddəalar (elmi nəticələr)** aşağıdakılardır:

- İnzibati-ərazi bölgüsü və onun regional bazarların formalaşmasında mahiyyəti açılıb;

- Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi islahatlar regionların iqtisadi müstəqilliyinin yüksəldilməsi baxımından təhlil olunub;

- yerli özünüidarəetmə orqanlarının regional bazarlarda roluna və inzibati rayonların harmonik sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi şərtlərinə toxunulub;

- inzibati-rayon bölgüsünün Azərbaycan Respublikasına və dünya tendensiyalarına uyğun olaraq yeni formulu təklif olunub;

- inzibati-rayon bölgüsünə dair islahatların aparılması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında strateji inkişafı ilə bağlı səbəb-axtarış əlaqələri aşkarlanıb.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət inzibatçılığı sahəsində səmərəliliyə nail olmaq üçün regionların iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsas məsələ kimi götürülüb. Yerli özünüidarəetmənin bu prosesdə böyük rol oynadığı aşkarlanıb. Ərazi idarəetmədə yerli hakimiyyət orqanlarının bölünməsi, onların lokal şəkildə fiskal siyasət aparması, habelə yerli büdcəni formalaşdırmalarının vacib məsələlərdən olduğu əsaslandırılıb. Bu işə inzibati vahidlərin vəsaitlərin daxili ehtiyaclara uyğun bir şəkildə xərcləməsinə və iqtisadi müstəqillik şəraitində maksimum nəticələr qazanmasına imkan verir:

Təqdim olunan iş dövlət idarəçiliyinin yerlərdə təşkili baxımından problemlərin axtarıları üçün çox böyük maraq doğura bilər. Bu, xüsusilə regionşünaslıq sahəsində iqtisadi araşdırmalar aparılana, həmçinin onların istehsal qüvvələrinin ərazilərdə yerləşməsinin nəzəri aspektlərini

öyrənənlərə daha çox aiddir. Bundan əlavə, dissertasiya işinin materialları analitik məlumatların, ali məktəblərdə dərslik vəsaitlərinin, xüsusi kursların hazırlanmasında faydalı ola bilər. Bu, iqtisadiyyat, dövlət idarəçiliyi, coğrafiya, politologiya sahəsində ixtisaslaşanlara daha çox aiddir.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin nəticələri əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəşilik Akademiyasının İnzibati idarəşilik fakültəsində yüksək qiymət alaraq, metodik vəsait şəklində həmən tədris müəssəsinin tədris prosesinə daxil olunub. Dissertasiya işinin əsas nəticələri beynəlxalq elmi-praktik konfransda təqdim olunub: “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatlar: ilkin nəticələr, problemlər və perspektivlər”, həmçinin beynəlxalq elmi-praktik simpoziumda: “Türk dünyası, Azərbaycan və Türkiyə dünya inkişafının yeni tendensiyaları mərhələsində”. Dissertasiya mövzusunə dair elmi jurnallarda 6 məqalə dərc olunub. Onlardan biri işin nəzəri prinsiplərinə aiddir və xaricdə işıq üzü görüb.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi.

Dissertasiya işi 170 səhifədən, üç fəsildən, müqəddimədən və nəticədən ibarətdir. Bundan əlavə, ona 3 sxemdən ibarət xəritə, 3 cədvəl, 4 formül və 1 diaqram da əlavə olunub.

Sonda istifadə edilmiş ədəbiyyat göstərilir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

GİRİŞ

FƏSİL I. İƏB FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

- 1.1. İnzibati-ərazi bölgüsünün idarəetməsinin təşkilində rolu
- 1.2. İƏB-nin əsas forma və fəaliyyətinin xüsusiyyətləri
- 1.3. İƏB-nin təkmilləşdirilməsinin beynəlxatq təcrübəsi

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA İNZİBATİ-RAYON BÖLGÜSÜNÜN FORMALAŞMASINDA İQTİSADİ AMİLLƏR

- 2.1. Azərbaycanda inzibati-rayon bölgüsünün inkişafında iqtisadi xüsusiyyətləri
- 2.2. Azərbaycanda inzibati-rayon bölgüsünün təkmilləşdirilməsi iqtisadi xüsusiyyətlərinin ön şərtləri
- 2.3. Xızı, Hacıqabul və Qobustan rayonlarının təmsalında yeni yaranmış rayonların geridə qalmış regionlarının inkişafında rolu

FƏSİL III. YENİ İQTİSADİ ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANIN İNZİBATİ-RAYON BÖLGÜSÜNÜN ƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN PERSPECTİVLƏRİ

- 3.1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının inkişafı nüqtəyi nəzərindən ARB dəyişdirilməsi zərurəti
- 3.2. İqtisadi islahatlar Azərbaycanda inzibati-rayon bölgüsünün təkmilləşdirilməsində şərt kimi
- 3.3. İRB-nin təkmilləşdirilməsinə dair mövcud təkliflərinin innovativ xarakteri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. İnzibati-ərazi bölgüsünün (İƏB) idarəetmənin təşkilində mahiyyəti və rolundan bəhs edilmişdir. Burada əsasən İƏB-in dünyada əsas funksiyaları və formalarından, bu prosesdə yerli özünüidarəetmənin rolundan danışılır, bələdiyyələrin iqtisadi siyasətinin xüsusiyyətləri verilir, həmçinin İƏB-in dünya praktikasında təkmilləşdirilməsindən söhbət açılır.

Regional inzibatçılığın əsas prinsipləri kimi tarixi, milli (etnik), təbii və digər faktorlar əsas götürülür. Dövlətin inzibati-ərazi bölgüsünün özü isə daxili razılaşmaya görə ərazinin hissələrə bölünməsinə və yerli hakimiyyət orqanlarının sistemli şəkildə qurulmasına xidmət edir. Bununla da dövlət aparatının səmərəli fəaliyyəti, sosial və iqtisadi inkişafı kompleks şəkildə təmin edilir. İnzibati-ərazi bölgüsü dövlət ərazisinin taksonomik vahidlərinə əsaslanır. Buna müxtəlif ölkələrdə ayrı-ayrı adlar verilib: rayon, distrikt, əyalət, departament və s.

İƏB üçün qərb ölkələri öz mürəkkəbliyi və çoxpilləliyi ilə səciyyələnilir. Mərkəzi idarəçilikdə əsas sahələr kimi müdafiə, xarici əlaqələr, milli maliyyə və demək olar ki, bütün siyasi məsələlərin həlli ilə məşğul olurlar. Konkret idarəçilik funksiyaları yerli özünüidarəetmə orqanlarına verilib. Onların fəaliyyət dairəsinə yaşayış tikintiləri, torpaqlardan istifadənin tənzimlənməsi, səhiyyə, təhsil, yol infrastrukturunu, yanğınsöndürmə xidməti, polis və digər məsələlər daxildir. Yerli orqanlara bilavasitə mərkəzi hökumət tərəfindən nəzarət olunur. Bu, xüsusilə dövlət subsidiyalarının verilməsinə, yeni mərkəzi idarələrin yaradılmasına və yerli hakimiyyət üzərində onlara nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə aiddir.

Yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətində əsas məsələlərdən biri mərkəzi idarəetmə orqanlarından asılılığı azaltmaq və problemlərin həllində səmərəliliyi artırmaqdır. Şübhəsiz ki, yerli özünüidarəetmənin və ya hər hansı orta səviyyəli orqanın səmərəli fəaliyyəti, onun maliyyə müstəqilliyinin dərəcəsindən asılıdır. Bu da öz növbəsində vergi bazasının xüsusiyyətləri ilə əlaqəlidir.

Vergi bazasının xüsusiyyətləri birbaşa kommunal xidmətlərinin təminat səviyyəsindən asılıdır. Bu da öz növbəsində həmin ərazidə yaşayan vətəndaş kontingentinin xüsusiyyətləri ilə, onların maddi təminatının səviyyəsi ilə bağlıdır.

Əgər əhali sayı ilə müqayisədə uşaqlara düşən pay çoxdursa (məktəblərin saxlanması büdcənin əsas xərclərindən biridir), yaxud yaşlı və qoca adamların imtiyazlı tibb xidmətlərinə və digər sosial imtiyazlara ehtiyacı varsa, onda bələdiyyələrin xərcləri yüksək olmalıdır. Ümumiyyətlə, əhalinin tələbatı çoxaldıqca, yerli özünüidarəetmə orqanlarının ümumi dövlət xərclərindən bir hissəsinin daha tez istifadəsi zərurəti yaranır. Xüsusi vergi bazası yerli hakimiyyət orqanlarına əhəmiyyətli xərcləri qarşılamağa heç də imkan vermir. Qeyri-populyar bir qərar olan yerli verginin artırılması isə heç də palliativ vasitə kimi özünü doğrultmur. Bəs vəsaiti haradan almalı? - deyə sual doğur. Nəzərə alaq ki, bələdiyyələrin əsas söykənəcəyi mənbə dövlət subsidiyaları və istiqrazlarıdır. Onların katastrofik dərəcədə borclanması müqabilində təkcə faizlərin ödənilməsi büdcənin böyük hissəsini əhatə edir. Problemə görə yerli özünüidarəetmə orqanlarının mərkəzi dövlət orqanlarından asılılığı, onları bir sıra mexanizmlərin, yəni kompensasiya edilməyən vəzifələrin gücləndirilməsi ilə qarşılaşdırır.

İnzibati-ərazi bölgüsünün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə digər xüsusi cəhətlərindən biri onun kiçildilməsi və eyni səviyyəli ərazi vahidləri arasında böyük fərqlərin olmasıdır.

İnkişaf etmiş dövlətlər arasında Latın Amerikasına ölkələri xüsusilə fərqlənir. Regional planlaşdırmada belə ölkələr periferiyalarda, daha çox geridə qalan rayonlarda istehsal qüvvələrinin inkişafına təkan verməyə çalışırlar. Belə planlaşdırılan tədbirlər iqtisadiyyatın orta və uzunmüddətli proqnozlaşdırılması, dövlət sektorunda, rayon səviyyəsində kapital qoyuluşunun, cari maliyyə planlaşdırılmasını, habelə özəl sektorun tənzimlənməsi sahəsində ayrı-ayrı qərarların qəbul olunmasını əhatə edir.

Bu xüsusda rayonlaşdırma üçün təkcə səmərəli metodu deyil, həm də ünsiyyət və müxtəlif ərazilər barədə informasiyalardan istifadə edilməsi deməkdir. Rayonlaşdırma ərazilərdə konkret proseslərin qanuni inkişafı zamanı yaranır. Buna görə də rayonlaşdırma idarəetmənin ayrılmaz bir hissəsidir. Əks halda onun etibarlılığı təşkil olunan sistemdən asılıdır. Ardınca iqtisadi rayonlaşdırma barədə: bu, İƏB sisteminin əsasının özəyini təşkil edir və o, imkan verir ki, kompleks planlaşdırma həyata keçirilsin, təsərrüfatın inkişafı təhlil olunsun və nəticədə idarəetmədə mümkün olan səmərəlilik təmin edilsin.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə inzibati-ərazi islahatları inzibati vahidin ölçüsü ilə və bələdiyyə sisteminin özünün islahatları ilə müşayiət olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə İƏB islahatlarının əsas istiqaməti - ərazi

özəyinin genişləndirilməsidir. Bu özünü iki səviyyədə göstərir: aşağı inzibati-ərazi vahidi və inzibati regionların bölünməsi nəticəsində yaranan vahidlər.

Problemin radikal həlli - kiçik və köhnə kommunalların ləğvi və onların yerində bütün atributları ilə yeni ərazi kollektivləri yaratmaqdır.

2. Azərbaycan Respublikasında inzibati-rayon bölgüsünün formalaşdırılması üçün iqtisadi əsaslar, Azərbaycan Respublikasında inzibati-rayon bölgüsünün formalaşmasında tarixi mərhələlər təhlil edilmiş və konkret misallar gətirilmişdir. Burada inzibati-rayon bölgüsünün formalaşdırılması məsələləri cari iqtisadi vəzifələrlə, habelə sosial-iqtisadi inkişafın prioritetləri ilə sıx əlaqələndirilir.

Sovet dövründə İÖB quruculuğunda Azərbaycanda xalq təsərrüfatı kompleksinin inkişafı üçün şəraitin yaradılması əsas vəzifə kimi irəli sürülürdü. İnzibati-təsərrüfat sisteminin optimal şəkildə formalaşdırılması məhz xalq təsərrüfatı planlarının yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. Rayonların yaradılması ərazinin optimal şəkildə yüksəlməsinə və təsərrüfat planlarının iqtisadi yüksəlişinə təkan verirdi. Bununla da rayon mərkəzləri regional istehsal qüvvələrinin ortaq nöqtəsinə çevrilir və onların mərkəzə transformasiya olunmasında işgüzar fəallığı artırdı.

Yeni yaradılan rayonların vacib xüsusiyyətlərindən biri əsas məqsəd kimi qoyulan kollektivləşmə prosesinin təmin olunmasında iştirak etmək idi. Bu işə o illərdə bütün Sovet İttifaqı ərazisində, o cümlədən onun bir hissəsi sayılan Azərbaycanda da həyata keçirilirdi.

Sovet quruluşu planlı təsərrüfat sisteminin yaradılmasından ötrü vahid dövlət planının formalaşdırılmasına üstünlük verirdi. Bu, SSRİ Plan Komitəsində işlənir və respublikaların eyni adlı təşkilatlarına göndərilirdi. Onlar da öz növbələrində bu planları yerli şəraitə uyğun olaraq rayonlar üzrə bölür və sonrakı mərhələdə proses konkret kolxoz və sovxozlarda başa çatırdı. Beləliklə, İÖB rayon sistemi əvvəlcədən planlaşdırılan tapşırıqlara uyğun olaraq xalq təsərrüfatının inkişafı prosesində öz müsbət rolunu oynayırdı.

Müharibədən sonrakı illərdə SSRİ-də xalq təsərrüfatının inkişafı, dövlət idarəçiliyinin və planlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi sistemi 1956-cı ildə qəbul edilən altıncı beşillik plandan kənara çıxan bir sıra vacib iqtisadi problemlərin həlli məsələsini kənara çıxan bir sıra vacib iqtisadi problemlərin həlli məsələsini ortaya çıxardı. Ona görə də Sov.İKP-nin XXI qurultayında (1959) xalq təsərrüfatının inkişafına dair yeddiillik

plan qəbul olundu. Bu plan çərçivəsində yeddiillik kənd təsərrüfat proqramının yerinə yetirilməsi məqsədilə böyük məbləğdə vəsait ayrıldı.

Qarşıya qoyulan bu tapşırıqlar inzibati-ərazi bölgüsünün yeni islahatlarla bağlı prosesini bir sıra cəhətlərdən şərtləndirdi. Bu, ilk növbədə rayonların resurs bazalarının birləşməsi hesabına onların iriləşdirilməsi idi. Bu hesabla inzibati rayonların sayı 1951-ci ildə 72 rayon və 1145 kənd sovetinəcən, 1961-ci ildə isə müvafiq olaraq 38 və 882-ə qədər aşağı endirildi.

Buna baxmayaraq, yenilik heç də özünü doğrultmadı. Ona görə də bir il sonra - 1964-cü ildə rayonların birləşdirilməsi praktikasından imtina edildi.

İnzibati-rayon bölgüsünün formalaşdırılmasında mürəkkəblik onda idi ki, proses respublika üzrə istehsal qüvvələrinin bərabər səviyyəli inkişafı ilə sıx əlaqəli idi.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Azərbaycan SSR-in iqtisadi cəhətdən rayonlaşdırılması sürətli inkişaf məsələsi kimi ortaya çıxmışdı. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat və Coğrafiya İnstitutunun alimləri, Bakı Dövlət Universitetinin müəllimləri, öz elmi işlərində iqtisadi rayonlaşmaya xüsusi diqqət yetirirdilər.

Müasir inzibati-rayon bölgüsünün çərçivələri 1990-cı ilədək uzandı, 1990-1992-ci illərdə idarəetmədə yaranan çətinliklər səbəbindən kifayət qədər böyük ölçülərdə bölünməyə məruz qaldı. Bununla yanaşı, müasir inzibati-rayon bölgüsünə konservativ dərəcədə yanaşılması onu göstərir ki, 66 kənd inzibati rayonlardan 60-ı bu gün də fəaliyyət göstərir və onlar 1930-1943-cü illərdə yaradılanlardır (57-si 1930-cu illərdə yaradılıb).

Bu günə qədər rayonun böyüklüyünü özündə əks etdirən əsas göstəricilərə görə (ərazi, təsərrüfatın sayı, əhali, o cümlədən kənd əhalisinin sayı, kənd sovetlərinin sayı və rayon mərkəzləri) Azərbaycan bütün Zaqafqaziya ölkələrini, o cümlədən keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarını üstələyir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, kənd rayon mərkəzlərinin on dördü şəhər tipli qəsəbələrdir. Qalanları isə şəhərlərdir.

1990-cı ilədək respublikada 61 kənd inzibati rayonlardan 40 faizi istehsal qüvvələrinə görə ərazi yaradılmasının tələblərinə cavab vermirdi. Onlardan 13-14 faizi isə rayon mərkəzləri ilə kənd sovetləri arasında əraziyə düzgün birləşməmə nəticəsində uyğunluq yaratmırdı. Bu isə ərazilərin səmərəli idarə olunmasında kifayət qədər çətinliklər yaradırdı. 90-cı illərin əvvəllərində belə vəziyyətin nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac yarandı.

Bununla yanaşı, inzibati-rayon bölgüsü təkcə kənd rayonlarında bəzi sahələrin dəyişikliyə məruz qalması ilə nəticələnmədi, həm də hakimiyyət funksiyalarının yerinə yetirilməsində keçmiş sovet idarəçiliyində hökm sürən idarəçilik təcrübəsinə kifayət qədər düzəlişlər edildi.

Sov.İKP-nin süqutu və ardınca müstəqillik əldə olunmasından sonra mərkəzə düşən real hakimiyyət ağırlığını yerlərdə icra hakimiyyəti orqanlarına həvalə etmək qərara alındı.

İnzibati-rayon bölgüsündə dəyişikliklər bir sıra rayonların ixtisara salınması məqsədini daşıyırdı. Söhbət o rayonlardan gedirdi ki, burada onların əhatəsində olan sahələr orta respublika göstəricisindən yuxarı idi. Halbuki, yerlərdə idarəçiliyin səmərəsini artırmaq, yeni güclənən mərkəzlər yaratmaq və beləliklə, ərazidə iqtisadi disbalansın ləğvinə nail olmaq tələb olunurdu.

Belə dəyişikliklər inkişaf edən mərkəzlərin sayının artırılması hesabına baş verə bilərdi. Belə ki, rayon mərkəzləri daha çox sürətlə inkişaf edən əhali məhəllələrindən ibarət idi. Buna baxmayaraq, işdə əhəmiyyətli dəyişiklik baş vermədi. Bu onunla bağlı idi ki, şəhərlərin böyüməsi hər şeydən öncə iqtisadi yox, inzibati səbəblərlə şərtləndirilirdi.

Azərbaycan Respublikasında bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı 2004-cü ildə qəbul edilən regionların sosial-iqtisadi inkişafının proqramından sonra (mərhələlərlə) öz təsirini göstərməyə başladı.

Bu proqramın kökündə iqtisadi rayonlaşdırma amili dayanır. Müəlliflər onu hazırlayarkən hələ sovet dövründə rayonların iqtisadi cəhətdən inkişafı metoduna üstünlük veriblər.

Hazırkı mərhələdə iqtisadi rayonlaşdırma ərazilərin iqtisadi baxımdan güclənməsini, regionların bu istiqamətdə idarə olunmasını nəzərdə tutur və birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların maarifləndirilməsi obyektiv prosesdir və əməyin ərazi bölgüsündə inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesin kökündə həm iqtisadi, həm də inzibati prinsiplər dayanır.

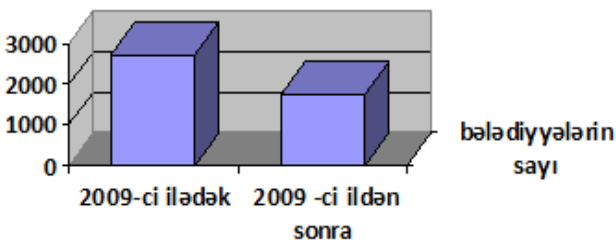
Biz bunu Bakıya yaxın olan Xızı, Hacıqabul və Qobustan rayonlarının yaradılmasında daha aydın görürük. Belə rayonların yaradılması nəinki özünü doğrultdu, həm də regional inkişafın məqsədlərinə cavab verdi, eyni zamanda iqtisadi cəhətdən də özünü doğrultdu.

3. İnzibati-rayon bölgüsü prosesinin yeni tələblərə uyğun aparılması və inzibati rayonlarının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları göstərilmişdir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı iqtisadiyyatda inzibati amirliyi minimuma endirdi. 2004-cü ildən başlayaraq artıq uzun illərdir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə proqram mərhələlərlə yerinə yetirilir. Bu işə qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması və ölkənin regionlarının iqtisadi potensialının artması ilə nəticələndi. Bütün bunlardan savayı, son illər yerlərdə qarşıya qoyulan vəzifələrin icra edilməsində bələdiyyələrin daha çox aktivləşməsi müşahidə olunur.

Bələdiyyələrin həm inzibati, həm də iqtisadi sahədə rolu və əhəmiyyəti daim yüksəlir. Hələ 2009-cu ildə bələdiyyələrin iqtisadi potensialını artırmaq və səmərəli fəaliyyətini yüksəltmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bələdiyyələrin birləşməsi və genişləndirilməsi ilə bağlı fərman imzalayıb. Bu sənədə əsasən yerli özünüidarəetmə orqanlarının sayı 2757-dən 1764-dək aşağı salınıb.

Beləliklə, Azərbaycanda inzibati-ərazi özəyinin genişləndirilməsi ilə bağlı proses məhz 2009-cu ildə bələdiyyələrlə bağlı başlanıb.

Yeni şəraitdə icra hakimiyyətləri ərazi orqanlarının formalaşdırılmasında respublikanın şəhər və kənd rayonlarında bələdiyyələrin sosial-iqtisadi məsələlərdə funksiyalarının yüksəldilməsini daim ön planda saxlamalıdırlar.

4. Cəmiyyətdə ərazi formalarının yeni və fəal şəkildə sintezi, inzibati-ərazi bölgüsünün indiki sisteminin sonrakı mərhələlərdə də təkmilləşdirilməşdirilməsi yolları (o cümlədən iqtisadi-ərazi nəzəriyyə və metodlar istifadə etməklə) aşkara çıxarılmışdır.

Rayondaxili əlaqələrin daha geniş və optimal əlaqələrinin formaları öyrənilib və elmi-nəzəri cəhətdən işlənib. Bu, xüsusilə bir sıra

Qərb ölkələrində praktik cəhətdən tətbiq olunub və daha çox geniş iqtisadi nəzəriyyəyə əsaslanıb. Bizim tədqiqat üçün daha uyğun və maraqlısı alman alimi Valter Kristaller tərəfindən işlənən “Mərkəzi yerlərin nəzəriyyəsi” əsəridir. Bu nəzəriyyəyə görə, sakinlərin məskunlaşması mərkəzi yer funksiyasını daşıyır və yaxın rayonlara öz xidmətlərini göstərir. V.Kristallerin fikrincə, mərkəzi yer - iqtisadi mərkəzlərdir. Belə mərkəzlər həm özlərinə, həm də ətrafdakılara öz məhsulları ilə xidmət edir, əhali yaşayan məntəqələrdə şəbəkə yaradır və s. Bizdə isə mərkəzi yer kimi məhz rayon mərkəzləri çıxış edirlər.

İyerarxiya növünün təyin olunması onun daha aşağı səviyyəsinə müəyyən etmək üçün, mütləq mərkəzi yerlərin sayını bilmək lazımdır. Aşağı səviyyəli iyerarxiyanın mərkəzi yerə tabeçiliyi, sözsüz ki, kiçik işlərlə məşğul olan əhali sayından asılıdır. İyerarxiyanın hər pilləsində yerlərin sayı K əmsali ilə belə görünür:

$$M_n = (K-1)^n$$

M_n haradadır - iyerarxiyanın tələb olunan sayını bu və ya başqa dərəcədə göstərir, n - isə iyerarxiyanın pilləsidir.

Ərazilərin bazar münasibətlərinə görə öyrənilməsi zamanı mərkəzi yerlərin ətrafında olan bazar zonaları sərhədlərinin təyin edilməsi ön plana çıxır. Bu məsələnin həllində qravitasiya modellərindən istifadəyə daha çox üstünlük verilir.

Bazar zonaları sərhədlərinin mərkəzi yerdə A və B nöqtələrini təyin etmək üçün mütləq obyektlə bazar zonasının (“kütləsinin”) hansı məsafədə yerləşməsinə və böyüklüyünü nəzərə almaq lazımdır. Bu, məsələn, bazar mərkəzindəki əhali sayı ilə də ölçülə bilər. “Kəskin dönüş nöqtəsi” və ya bazar mərkəzindən A məhsul axını heç də R_b -yə daxil olmur, ikinci mərkəz vahidi ilə məsafədə dayanır. Bunu formula şəklində belə də ifadə etmək olar:

$$R_b = \frac{T_{AB}}{1 + \sqrt{\frac{M_A}{M_B}}}$$

harada M_A , M_B - bazar zonasında A və B -nin yerinin böyüklüyüdür, buna uyğun olaraq: T_{AB} - A ilə B arasındakı bazar mərkəzlərinin məsafəsidir.

Müasir mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatının real mənzərəsi qeyri-neft sektorunun inkişafını qaçılmaz edir. Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin və hökumətinin son onillikdə stimullaşdırıcı sərəncam və qərarları regional bazarların formalaşdırılması üçün əsas yaradır. Təbii ki, 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cəhətdən rayonlaşdırılması ilə bağlı qəbul olunan qərar bu məsələdə öz ilkin başlanğıc rolunu oynayır.

Diqqətəlayiq haldır ki, bir çox nazirlik və idarələr yerlərdə öz funksiyalarını həyata keçirərkən bu və ya digər dərəcədə məhz iqtisadi cəhətdən rayonlaşdırmaya söykənirlər. Yeri gəlmişkən, hazırda 10 belə iqtisadi rayon var.

Praktika göstərir ki, dövlət təşkilatlarının ərazi sahələrinin böyüdülməsi, idarəçilik funksiyalarının daha optimal həyata keçirilməsi, təkcə idarəçiliyin kompleks şəkildə təmin edilməsi məqsədilə yox, həm də mövcud regionların resurslarının birləşdirilməsi, onların arasında bütöv əlaqələrin yaradılması məqsədi daşıyır. Bütün bu addımlar daxili regional əlaqələrin ayrı-ayrı rayonlar arasında formalaşdırılması üçün zəmin yaradır və eyni zamanda regionlararası fərqlərin qabaqcadan lazım olan şərtlərini irəli sürür.

Deyilənlər belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, ölkədə keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar inzibati formalaşmanı stimullaşdırır.

Heç kimə gizlin deyil ki, son illər regionların iqtisadi müstəqilliyi mövzusu xüsusi aktuallığı ilə fərqlənir. Bu yaxınlarda qəbul olunan “Strateji yol xəritəsi” kontekstindən yanaşsaq, milli iqtisadiyyatın perspektivi gündəmə belə çıxarılır ki, regionlara mərkəzi büdcədən subsidiyalar kifayət qədər azaldınsın.

Ərazinin dəyərliliyini qiymətləndirmək, hakimiyyət, yaxud yerli özünüidarəetmə orqanlarının xərclərlə bağlı öhdəlikləri qarşılamaq, habelə müvafiq gəlirlərin daxil olması ərazidə likvidlik və büdcənin ödəmə qabiliyyətini göstərir. Hesablama nəticəsində belə təminatın dərəcəsi müəyyənləşdirilir.

Xüsusilə, büdcə əmsallarının təyin olunmasının formula əsasında hesablanması maraqlıdır. Göstərilən əmsallar ola bilsin ki, büdcə vəziyyətinin meyarları kimi istifadə edilsin:

- Muxtariyyatın əmsalı:

$$K_a = D_e / D \quad (1)$$

D_e -nin yeri - uçotsuz və əvəzsiz daxil olmaları hesabına büdcənin mədəxili;

D - büdcə gəlirlərinin ümumi məbləği.

Muxtariyyatın əmsalı ümumi büdcə gəlirləri üzrə həmin büdcənin vergidən və qeyri-sahələrdən daxil olan gəlirləri ilə ölçülür. Bu vəsait nə

qədər çox olarsa, muxtariyyatın da ölkənin əsas büdcəsindən asılılığı bir o qədər az olar.

- Minimal xərclərin hansı hissəsinin müvafiq ərazidə öz gəlirləri hesabına qarşılınması əmsalı (vergi və qeyri sahələrdən daxil olan gəlirlər):

$$K_o = D_e / P_m \quad (2)$$

P_m -in yeri - büdcənin minimal xərcləri

- büdcənin bağlanması əmsalı (balanslaşdırma) imkan verir ki, büdcə xərcləri hansı dərəcədə gəlirlərlə bağlanı:

$$K_p = D / P \quad (3)$$

P -in yeri - büdcə xərclərinin ümumi məbləği

Regional təsərrüfatda inkişafın səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, infrastrukturun vəziyyəti, yerli iqtisadiyyatın optimal strukturu da bir o qədər yaxşı olar. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının ərazinin maliyyə imkanları ilə bağlı maraqları nə qədər çoxalarsa, o zaman regionda həm əhali sayı, həm də maliyyə məsələlərində müstəqillik artar.

Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətinin əsasında bölgələrin innovativ inkişafını təmin etmək məsələsi dayanır. Eyni zamanda, kompleks innovativ regional inkişaf strategiyasının başlıca məqsədi regionların iqtisadi dayanıqlığına nail olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini yüksəltmək və konkret ərazidə ətraf mühitin mühafizəsini təşkil etməkdir.

Bizim nöqteyi-nəzərdən, İRB dəyişiklikləri onun möhkəmlənməsinə xidmət etməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bununla bağlı qərarlar əsaslandırılmalı və ümumdünya tendensiyalarına uyğun olmalıdır.

5. İnzibati-rayon bölgüsündə islahatların baza meyarlarına əsaslanaraq aparılmasının yolları göstərilmiş, müvafiq nəticə çıxarılmışdır.

1) Yeni yaradılan rayonların ərazidə geomorfoloji xüsusiyyətləri ilə uyğunluğu;

2) Rayon ərazilərinin landşaft zonalar və bölmələr əsasında yaradılması;

3) Rayonların sərhədlərinin mövcud hüdudları ilə keçmiş inzibati rayon sərhədlərinin maksimal şəkildə uyğunlaşdırılması;

4) Rayon əraziləri yaradılarkən sakinlərin yerləşdirilməsi zamanı yerli xüsusiyyətlərin, o cümlədən onların daxili əlaqələrinin (lokal), habelə miqrant axını və nəqliyyat şəbəkəsinin nəzərə alınması;

5) Ərazinin vahid təsərrüfat profili ilə birləşdirilməsi və əlverişli dərəcədə öyrənilməsi;

6) İnzibati vahidin genişləndirilməsi zamanı dayanıqlı mal mübadiləsinə və digər iqtisadi əlaqələrə nail olunması;

7) Rayon mərkəzlərinin belə yerləşdirilməsilə, onların öz aralarında və ucqar ərazilərlə səmərəli əlaqələrinin qurulması;

8) İnzibati-ərazi bölgüsünün formalaşdırılması zamanı həmçinin sosial-tarixi faktorlar nəzərə alınmalıdır (bunun əsasında rayonların qruplaşmasını həyata keçirmək olar).

Bütün yuxarıda göstərilənlərə əsasən biz inzibati bölgünün və inzibati rayon bölgüsü çərçivələrinin aşağıdakı prinsiplərini təklif edirik:

6. Azərbaycan Respublikasının dövlət ərazilərində fiziki-coğrafi fərqləri, həmçinin ölkənin müxtəlif rayonlarında sosial-tarixi xüsusiyyətləri və mövcud iqtisadi rayonlaşma çərçivələrini nəzərə alsaq, yeni inzibati-ərazi bölgüsü təklif olunmuşdur.

Əraziləri statistik regionlara - vilayətlərə bölməklə, biz eyni zamanda rayonlaşmanı inzibati bölgü əsasında iqtisadi-coğrafi cəhətdən möhkəmləndirmiş oluruq. Rayonları bir sıra əlamətlərinə görə qruplara böldükdə, bu, dövlətin kompleks regional siyasətinin həyata keçirilməsini yüngülləşdirir. Bundan əlavə, dövlətin inkişafı ilə əlaqədar bu və ya digər planlarının hazırlanmasına və reallaşdırılmasına köməklik edir. Eyni zamanda onu da nəzərə alaq ki, təbiətinə, tarixinə görə vilayətlər, söylədiklərimizə rəğmən inzibati-ərazi vahidi kimi nəzərdən keçirilmir. Beləliklə, təklif olunan variantda inzibati-ərazi quruluşunun baza inzibati vahidi kimi hələ də rayon pilləsini saymaq olar.

I. QAZAX STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

1) Qazax rayonu - Qazax, Ağstafa və Tovuz rayonlarının ərazilərini birləşdirir.

II. GƏNCƏBASAR STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

2) Qərbi - Gəncəbasar rayonu - Şəmkirin aran və dağətəyi ərazilərini və Göygöl rayonunun qərb hissəsini, Qoşqarçayın bir qədər şərq yataqlarını əhatə edir.

3) Mərkəzi - Gəncəbasar rayonu - Daşkəsən və Samux rayonun düzənlik əraziləri daxildir.

4) Şərqi-Gəncəbasar rayonu - Goranboy, Göygöl ərazilərini, Samuxun şərq hissəsini və Yevlax rayonunun Kür çayına qədər qərb hissəsini özündə birləşdirir.

III. ŞƏKİ-ZAQATALA STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

5) Zaqatala rayonu - Balakən, Zaqatala və Qax rayonlarının ərazilərini birləşdirir və bu da respublikanın şimal-qərb anklavını təşkil edir.

6) Şəki rayonu - Şəki və Oğuz rayonlarının, həmçinin ona bitişik Qax rayonunun ərazisini birləşdirir.

IV. ŞİRVAN STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

7) Qəbələ rayonu - İsmayılı və Qəbələ rayonlarının ərazilərini, həmçinin Ağsu rayonunun dağlıq hissəsini birləşdirir.

8) Şamaxı rayonu - Şamaxı, Qobustan rayonlarının ərazilərini, habelə Abşeron rayonunun cənub-şərq hissəsini əhatə edir.

9) Qərbi-Şirvan rayonu - Ağdaş, Göyçay, Ucar və Zərdab rayonlarının ərazilərini, həmçinin Kür çayının sol sahillərində yerləşən Yevlax rayonunun şərq hissəsini əhatə edir.

10) şərq-Şirvan rayonu - Kürdəmir və Hacıqabul rayonlarının sahələrini, Ağsu rayonunun düzənlik hissələrini və Sabirabad rayonunun şimal-sol sahilləri hissəsini əhatə edir.

V. BAKI STATİSTİK REĞIONU – VİLAYƏTİ

11) Xızı rayonu - Xızıya aid əraziləri və Abşeron rayonunun ona bitişik bir hissəsini əhatə edir.

12) Bakı ərazisi - mərkəzi dairə - Bakı şəhərinin ərazilərini, həmçinin ona bitişik Abşeron rayonunun bir hissəsini əhatə edir.

VI. QUBA STATİSTİK REĞIONU – VİLAYƏTİ

13) Quba rayonu - Quba, Qusar, Şabran və Siyəzən rayonlarının dağlıq ərazilərini əhatə edir.

14) Şabran rayonu - Xaçmaz, Şabran və Siyəzən rayonlarının ərazilərində yerləşir (dağ rayonları istisna olmaqla), bura həmçinin Quba və Qusar rayonlarının şərq istiqamətində yerləşən hissələri də daxildir.

VII. MUĞAN-SALYAN STATİSTİK REĞIONU – VİLAYƏTİ

15) Aşağı Kür rayonu - Şirvanın Cənub-Şərq düzünü, Neftçala rayonunun böyük bir hissəsini və Salyan şəhərini əhatə edir.

16) Muğan rayonu - Biləsuvar, Sabirabad rayonlarının ərazilərini, Saatlı rayonunun sağ sahil hissəsini, İmişli rayonunun cənub-şərq hissəsini, Neftçala rayonunda Muğan düzü ərazisinin qurtaracağındakı şərq hissəsini birləşdirir.

VIII. QARABAĞ STATİSTİK REĞIONU – VİLAYƏTİ

17) Mil rayonu - rayonun ərazisi bütün Mil düzünü və ya İmişli, Beyləqan və Ağcabədi rayonlarının ərazilərini əhatə edir.

18) Aşağı Qarabağ rayonu - ərazi indiki Ağdam və Bərdə rayonlarını bütünlüklü, həmçinin Tərtər rayonunun Şərq hissəsini əhatə edir.

19) Gilyan rayonu - Cəbrayıl və Füzuli rayonlarının əraziləri daxildir.

20) Laçın rayonu - bu rayon Kəlbəcər ərazilərində (1.1.1990-cı ilə qədər sərhədlərlə) və Laçın rayonunda (cənub hissəsi istisna olmaqla) yerləşir.

IX. ZƏNGƏZUR STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

21) Cənubi-Zəngəzur rayonu - əraziyə Zəngilan və Qubadlı rayonları, həmçinin Laçın rayonunun cənub hissəsi daxildir.

X. LƏNKƏRAN STATİSTİK REGIONU – VİLAYƏTİ

22) Lənkəran rayonu - bura Lənkəran, Masallı, Cəlilabad torpaqları və Astara rayonunun ovalıq hissəsi daxildir.

23) Talış rayonu - bu dağlıq ərazilər Lerik və Yardımlı rayonlarını, həmçinin Cəlilabad və Astara rayonlarının dağlıq hissələrini özündə birləşdirir.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINA (XI) gəlincə, idarəetmənin səmərəliliyini artırmaq üçün Şərur, Kəngərli və Sədərək rayonlarını birləşdirmək və rayon mərkəzi Şərur olmaqla Qərbi-Naxçıvan rayonunun yaradılması, Şahbuz və Babək rayonlarını birləşdirməklə və rayon mərkəzi Şahbuz olmaqla Orta-Naxçıvan rayonunun yaradılması, Culfa və Ordubad rayonlarını birləşdirməklə və rayon mərkəzi Ordubad olmaqla Şərqi-Naxçıvan rayonunun yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Beləliklə, Naxçıvan Respublikasının inzibati hüduqları ölkənin digər rayonlarının hüduqları ilə proporsional olaraq uyğunluq təşkil edərdi.

Yuxarı Qarabağda Xocavənd, Şuşa və Ağdərə rayonlarını saxlamaq da məqsədəuyğun olardı. Bununla da rayonlardan hər biri cənub, mərkəzi və şimal vəziyyətinə uyğunlaşdırılmış olardı. Buna baxmayaraq, Yuxarı Qarabağ üçün təklif etdiyimiz çərçivənin daha çox optimal olduğunu söyləmək hələ tezdir. Çünki Azərbaycanın bu vilayətinin statusu müəyyənləşdirildəndən sonra hər hansı fikir söyləmək olar.

Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının inzibati-rayon bölgüsü üzrə islahatlara dair yuxarıda göstərdiyimiz təkliflər, iki-üç dəfə ərazilərin genişləndirilməsini özündə ehtiva edir. Rayon mərkəzlərinin belə yerləşdirilməsindən məqsəd, onların özlərinə uyğun mümkün qədər mərkəzi mövqe tutmalarını təmin etməkdir: bura ərazilərin fiziki-coğrafi cəhətdən “tamamlanması” və s. daxildir.

Daha bir məsələyə diqqət yetirmək yerinə düşərdi. Bu da bəzi rayonların ərazilərində, yaxud bir hissəsində azad ticarət zonalarının yaradılmasıdır.

Bununla bağlı bu təcrübəni bizim şərtlərlə tətbiq etmək ona görə çox vacibdir ki, respublikanın geridə qalan rayonlarının da sosial-iqtisadi inkişafı təmin olunsun. Bu mənada inzibati vahidin həcmi, onun daxili potensialı böyük əhəmiyyətə malikdir.

İnzibati-rayonlarının iriləşməsi bir başqa da məqsəd daşıyır – idarəçilik prosesin optimallaşdırılması yolu ilə dövlət qulluqçuların sayının azaldılması və inzibati aparatının mobilliyinin artırılmasını. Aparılan hesablamalar göstərir ki yalnız Quba-Xaçmaz İqtisadi Rayon çərçivəsində mövcud olan 5 rayonun ləğvi və onların bazasında 2 rayonun yaradılması sahəsində, dövlət qulluqçuların ümumi sayı 962 nəfərdən 385 nəfərə enəcək. Beləliklə də ümumi illik əmək fondu 5 mln. 734 min manatdan təqribən 2 mln 295 min. manata enəcək. Bu da ildə 3 mln 439 min manat qənaət deməkdir. Nəzərə alsaq ki bu proses texniki işçilərin və maddi fondların ixtisarlara ilə də müşahidə olunacaq və bütün ölkəni əhatə edəcəkdir gözlənilən gənayət yüz minlərlə manatla ölçülə biləcək ki, onlarda sosial-iqtisadi sferanın inkişafına yönəldilə bilər.

Burada bu da qeyd olunmalıdır ki yaranmış şəraitdə yerli idarəetmə orqanların səlahiyyətləri və onların vergi bazası artırılır ki bu da öz növbəsində bələdiyyələrə geniş səlahiyyətlər verir. O cümlədən də yeni idarəetmə aparatın təşkili nöqtəyi nəzərindən. Məhz buna görə bir çox keçmiş rayon icra strukturlarından ixtisar olunmuş səriştəli, təcrübəli, bacarıqlı kadrlar bələdiyyə sistemində öz qabiliyyət və bacarıqlarını göstərməklə yeni şəraitdə fəaliyyətlərini davam etdirə bilərlər.

İnzibati-ərazi bölgüsünün (İƏB) formalaşmasının xarici təcrübəsini və Azərbaycanda gedən social-iqtisadi islahatları nəzərə almaqla ölkənin mövcud inzibati rayon bölgüsünün təkmilləşdirilməsi və iqtisadi səmərəliliyinin artırılması yolları müəyyən edilmişdir.

Regional bazarların sonrakı mərhələdə inkişafı, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı proqramına bunun stimullaşdırıcı təsiri çox mühüm və innovativ yanaşma tələb edir.

Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, İƏB-in yaradılmasında iqtisadi və inzibati metodların bir-birdən uyğunlaşdırılması zamanı, regional siyasətin çox yüksək səviyyədə keçirilməsi zərurətini yaradır.

Bu məsələdə maksimal dərəcədə uyğunlaşdırılma, iqtisadi cəhətdən rayonlaşma çərçivəsində onun genişləndirilməsi üçün şərait yaranır.

Regional bazarların inkişafında dövlət nizamlanması təməl daşı rolunu oynayır, onun inkişafı üçün optimal şərtləri müəyyən edir və bu “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” inkişaf Konsepsiyasında öz əksini tapır.

İndiki istiqamətlər üzrə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi şərtlərinə regional inzibətçılığın müasir mexanizm tələblərinə uyğunlaşdırılması vəzifələri daxildir. Regional iqtisadi inkişafın kompleks məsələləri bilavasitə hərtərəfli inzibati dəstəyin göstərilməsi ilə həll olunur.

Bu və ya digər məsələlərdən çıxardığımız nəticələrə əsasən, biz respublikanın tərkibində 29 kənd inzibati rayonların tarixi vilayətlər üzrə qruplaşmasını təklif edirik.

Bundan əlavə, biz respublika tabeli şəhərlərin sayının artmasını təklif edirik. Belə şəhərlərin sayının artması regional sənaye və nəqliyyat sahələrinin inkişafı üçün şərait yaradar, bu və ya digər ərazilərdə iqtisadi potensialın daha fəal surətdə istifadə olunmasını təmin edər və dövlətin ərazilərində şəhər əhalisinin daha bərabər səviyyədə yerləşdirilməsinə təkan verir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, inzibati-rayon bölgüsünün islahatlarına dair bizim təkliflərimizin əsasında, bərabərsizliyin minimuma endirilməsi istəyi dayanır. Bu bərabərsizlik isə ölkənin sosial-iqtisadi, həmçinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına mane olur. Ölkənin inzibati vahidinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün şərait yaradılması isə mühüm şərtlərdən biridir.

Rayonların genişləndirilməsini təklif etmək məqsədilə inzibati-rayon bölgüsünün parçalanmasını ixtisar etməyi ona görə məqsədəuyğun sayırıq ki, daha iri ərazi birləşmələri mövcud inzibati vahidlərin büdcələrinin bir araya gəlməsini təmin edər və bu da bir sıra məsələlərin, o cümlədən, konkret iqtisadi və cari təsərrüfat məsələlərinin həllinə, inzibati aparatın saxlanması qənaət edilməsinə şərait yaradar.

Bundan əlavə, inzibati vahidlərin genişləndirilməsi nəticəsində strukturların optimal vəziyyətə gətirilməsi, dotasiya vahidlərinin bir qismindən daxil olan gəlirlərin birləşməsi probleminin həllinə də köməklik edir. Bütün bu deyilənlər Azərbaycan Respublikasında nəinki iqtisadi islahatlar üzrə cari vəzifələrə tamamilə cavab verir, həm də ölkənin iqtisadi və siyasi institutlarının gələcək uğurları üçün şərait yaradır.

Tədqiqatın əsas müddəə və nəticələri aşağıdakı nəşrlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Ə.Nuriyev, İ.Vəlizadə “Xarici ölkələrin yerli hakimiyyət orqanlarının inzibati-ərazi strukturunda yenidənqurma təcrübəsi”. “Dirçəliş XXI əsr” jurnalı № 16 1999 səh 62-66

2. И.М. Велизаде. «Основные этапы формирования административно-районного деления в Азербайджанской Республике и факторы, влияющие на него», «Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat)» jurnalı. 2003 №1. səh 243 -251

3. İ.Vəlizadə “Azərbaycanda regional bazarlar şəraitində inzibati-rayon bölgüsünün təkmilləşdirilməsi ilə bağlı perspektivlər”. “Geostrategiya” jurnalı, dekabr 2016 №06(36) səh 54-57

4. . İ.M.Vəlizadə “Azərbaycanda regional bazarların sosial-iqtisadi inkişafı və inzibati-rayon bölgüsündə təkmilləşdirilməsi perspektivləri”. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu “Elmi əsərlər”jurnalı , №5-2016 səh 113-121

5. И.М. Велизаде «Перспектива внедрения передового международного опыта территориального управления в Азербайджане в свете повышения экономической самостоятельности регионов». Научное обозрение № 3, 2017. səh 118-124 удк 351+354

6. И. М. Велизаде «Перспектива внедрения передового международного опыта территориального управления в Азербайджане» AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2017 (mart-aprel) səh 43-49

**Совершенствование и повышение экономической
эффективности административно-районного деления
в Азербайджанской Республике**

РЕЗЮМЕ

Представленная диссертация посвящена исследованию возможностей улучшения и повышения экономической эффективности административно-районного деления в Азербайджанской Республике.

В диссертации на основании изучения мирового опыта совершенствования административно-территориального деления и применения его передовых достижений в Азербайджане показаны направления повышения экономического потенциала административных районов.

Большое внимание в работе уделено методам оптимальной организации внутрирайонных связей и процессам формирования региональных рынков. В частности, показаны преимущества «Теории центральных мест» Вальтера Кристаллера. Выявлены оптимальные подходы по определению границ рыночных зон вокруг центральных мест.

Осуществлен ретроспективный анализ эволюции административно-районного деления и выявлена роль факторов социально-экономического развития на изменении величин и подробности административных районов.

Даны заключения по повышению эффективности территориального администрирования с учетом перспектив социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики. Оценен экономический потенциал органов местного самоуправления в развитии региональных рынков. Дана характеристика роли административных районов в процессе формирования региональных рынков.

**Improvement and increase of economic efficiency of
administrative-regional division
in the Republic of Azerbaijan**

SUMMARY

The presented dissertation is devoted to the analysis and ways of efficiency of administrative-regional division in the Azerbaijan Republic.

In the thesis on the basis of studying of world experience of improving administrative-territorial division and the application of its advanced achievements in Azerbaijan shows the directions of increase of economic potential of the administrative districts.

Great attention is paid to the methods of optimal organization of intraregional linkages and processes of formation of regional markets. In particular, the advantages of "Central place Theory" Walter Christaller were shown. The optimal approaches to determine the boundaries of market areas around Central places are identified.

Carried out a retrospective analysis of the evolution of the administrative division and the role of factors of socio-economic development on the change in values and the disintegration of the administrative districts.

Conclusions on increasing the efficiency of territorial administration with accent on prospects of socio-economic development of regions of Azerbaijan Republic are given. The economic potential of local governments in the development of regional markets is evaluated. The characteristic role of the administrative districts in the process of formation of regional markets are given.

Avtoreferat AMEA-nın kompüter mərkəzində yığılmışdır.

Ünvan: Hüseyn Cavid prospekti, 115

